

УДК 373.5.016:504.015.3

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Світлана Горбулінська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Грушевського, 4, 79005 Львів, Україна
gorbulinska@mail.ru*

Розглянуто процес формування відповідального ставлення школярів до природи в усіх видах навчальної суспільно корисної діяльності та спілкування з природою, які становлять сутність екологічної освіти і виховання та конкретизують і поглиблюють головну мету – формування екологічних знань старшокласників.

Ключові слова: екологічні знання, екологічний світогляд, екологічна культура, раціональне природокористування, біосфера.

Сьогодні в Україні особливого значення набуває відповідальне ставлення людини до природи. Збереження здоров'я людей, забезпечення їх продуктами харчування, енергією, охорона природного середовища від забруднення і розрухи, збереження генетичної різноманітності біосфери стали глобальними проблемами, які потребують негайного вирішення. Збереження довкілля перетворилося на хронічну хворобу, що прогресує. Таке ставлення до природи стрімко веде людство до самознищення.

Необхідно навчитися мислити глобально і тільки після цього діяти локально, тобто пов'язати людське мислення з тим, що В. Вернадський називав “науковою думкою як планетним явищем” або, інакше кажучи, екологічним мисленням, яке обґрунтоване екологічними знаннями [1].

Метою формування екологічних знань, на нашу думку, має бути сформована екологічна відповідальність, яка пов'язана з такими рисами школяра, як цілеспрямованість, зібраність, уміння мобілізувати свої можливості, самоконтроль, передбачення віддалених наслідків своїх дій в природному середовищі, критичне ставлення до себе та інших.

Цілеспрямований процес формування відповідального ставлення школярів до природи в усіх видах навчальної суспільно корисної діяльності й спілкування з природою становлять сутність екологічної освіти і виховання, які конкретизують і поглиблюють головну мету – формування екологічних знань шкільної молоді.

“Навчальні знання” – це сукупність певних знань (фактичного матеріалу, певної системи усвідомлення особистістю законів і закономірностей, термінів і понять у межах одного навчального предмета), знань про способи практичної діяльності, загальних абстрактних понять з їх застосування у конкретних навчальних ситуаціях [2].

Можна зробити висновок, що усвідомлення і засвоєння особистістю екологічних знань означає розуміння нею важливості цих знань для вивчення й охорони навколишнього середовища, їхніх внутрішніх зв'язків, вміння аналізувати і порівнювати, доводити та узагальнювати, оцінювати та пояснювати. Сучасні екологічні знання – це насамперед мислення, що ґрунтується на певному світогляді, а екологічний світогляд полягає в уявленні про структуру і функції природи, про світ, який існує і діє незалежно від того, входить до нього людина як складова чи ні, взаємодія з яким зумовлює об'єктивне знання. На шляху здобуття екологічного знання найважливішим для старшокласників загальноосвітніх шкіл, на нашу думку, слід вважати його диференціацію на таке, що є екологічною нормою, і таке, що є екологічною патологією. Такі поняття можна порівняти з роботою лікаря, який ніколи не зміг би лікувати людей, якби не мав уявлення про здоров'я і про те, що таке патологія. Тому й екологічні знання треба подавати винятково в диференційованому вигляді, як нормальну і патологічну екологію. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що найважливішим завданням формування екологічних знань старшокласників загальноосвітніх шкіл є визначення пріоритетності екологічних знань, оскільки всі інші науки спрямовані лише на розробку технологій, і тільки екологія спроможна організувати їх у систему, яка відповідатиме законам Природи.

Людина взаємодіє зі світом і з тим, що в ньому існує, не безпосередньо, а через культуру. Є підстави стверджувати, що людина через культуру задовольняє свої духовні й матеріальні потреби. Спроби забезпечити свої потреби поза культурою перетворюють людину на істоту, яка безмірно забезпечує свої потреби, а людина створюється не тільки генами, а й культурою.

Зауважимо, що сучасна культура спрямована на ізоляцію людини від світу природи і створення “штучного” світу. Сьогодні культура не може виконати свої функції щодо формування людини, бо, протиставивши себе природі, всесвіту, людина „увімкнула” неприродні “механізми” еволюційного процесу.

Сьогодні, на нашу думку, людина повинна пристосуватися до «вторинної природи», яка виникає внаслідок діяльності людини. Результати такої діяльності, на жаль, неможливо передбачити. Ось чому назріла потреба змін у людині. Про це і пишуть, і говорять, і складають проекти. Однак

проектанти забувають, що змінити людину можна лише тоді, коли відбудеться зміна сучасної культури на культуру екологічну.

Досліджуючи етимологію терміна «культура», можна узагальнити, що він має значний спектр близьких за змістовим навантаженням понять. В. Г. Кремень стверджує, що роль механізму закріплення й подальшої еволюції системоутворення відіграє генетичний код. У ноосфері в процесі етногенезу цю роль відіграє культура. Вона – як генетичний код самоорганізації ноосфери – визначає рівень матеріального виробництва, стосунки людей з природою та між собою, інформаційно закріплюючись у формі символів, знаків та визначених форм поведінки людини [3].

Ми можемо зробити висновок, що культура – це певна форма діяльності людини в довіллі з усіма наслідками для навколишнього середовища і для самої людини.

Екологічну культуру, на думку В. С. Крисаченка, потрібно розглядати у двох взаємопов'язаних площинах: по-перше, як сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують принаймні стійку рівновагу в системі “людина – довілля”; по-друге, як теоретичну галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, організуючої її структурні та функціональні блоки, як дедалі зростаючий у своїх можливостях чинник регуляції стану біосфери [4].

На думку І. Д. Зверева, А. Н. Захлебного, М. М. Кисельова, В. Л. Деркача, І. Т. Суравегіної, К. М. Ситника, О. В. Плахотник, В. В. Чевнонецького та інших, екологічна культура, поряд з іншими формами культури (художньо-естетичною, музичною, культурою спілкування та життєдіяльності), є невід'ємною складовою загальної культури людини [5].

Аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури та результати нашого дослідження дають змогу охарактеризувати поняття “екологічної культури” як синтезуюче, що охоплює найкращі досягнення людської цивілізації з проблем пошуку ефективних шляхів гармонізації зв'язків суспільства та природи, як складову загальної культури особистості. Екологічна культура визначає спосіб життя людини. Взаємодіючи зі світом, людина забезпечує норми, які можна розглядати як вищу форму пристосованості. У формуванні екологічної культури найважливіше місце посідає, безумовно, формування екологічних знань.

На думку В. Нікітіна, освіта – суть людинотворення, що є завершальним етапом у процесі цілісного формування й утворення людини розумної.

На відміну від інших живих істот, у людини завершальним етапом її формування має бути не досягнення дорослого стану і здатності мати нащадків, хоча і це потрібно, а формування знань, які приведуть до стану завершеної духовності. Вона, власне, і відкриває людині шлях до безсмертя,

бо духовна людина залишає після себе духовну спадщину, вмираючи лише тілесно.

На нашу думку, пізнання світу здійснюється насамперед чуттєвим, емоційним шляхом, тобто у формі одкровення, осягання, несподіваного розкриття істини. Цього досягають не шляхом логічних міркувань, а як відчуття гарячого, холодного чи мокрого, тобто несподівано (підсвідомо).

І тоді саме підсвідоме забезпечує світосприйняття, а свідоме – світорозуміння. Можна зробити висновок, якщо людина позбавлена здатності відчувати світ, то вона не може зрозуміти його біль і не бачить потреби в зміні свого ставлення до нього. Відповідний світогляд зумовлює відповідний характер, який визначає вчинки, які призводять до екологічних проблем, хвороб та нещастя. Освіта може себе реалізувати як така лише тоді, коли навчатиме не лише технологіям, які підкоряють світ, а й відчуттю та розумінню цього світу.

Зважаючи на це, на нашу думку, першим і найважливішим стратегічним завданням формування екологічних знань слід вважати формування відповідального ставлення до всього живого.

Друге стратегічне завдання – пізнання природи, існування якої не залежить від людської свідомості, бо саме це пізнання створює всі необхідні передумови для глобального (біосферного) мислення й екологічно обґрунтованих локальних дій відповідно до конкретного природного середовища, де відбуваються дії.

Виконання завдань передбачає, на нашу думку, досягнення трьох цілей:

- формування екологічного світогляду; перешкодою на цьому шляху є помилкове уявлення, що це завдання філософів, помилка впливає з нерозуміння того, ніби філософська думка як гуманітарна може творити світорозуміння лише того світу, який творить (створює) людина. Однак світ, створивши людину, може бути осмислений винятково з позиції біосферного мислення;
- утвердження у свідомості учнів думки, що життя може існувати винятково у формі цілого, а не частини;
- екологічна освіта має здійснюватися у межах раціонального природокористування, мета якої досягається в процесі переосмислення всього нагромадженого наукою, а переоцінювання цінностей дасть змогу перейти до світорозуміння, що означає здатність мислити відповідно до уявлень про істинний світ.

На нашу думку, саме такий підхід до формування екологічних знань має бути у середній школі, який поєднує природничонаукові предмети з гуманітарними. Основою такого підходу має бути біологія. Людина, приходячи в цей світ, спочатку сприймає його як єдине ціле і лише потім починає поділяти його на окремі частини. Цей процес повторюється і в освіті.

Методологічні основи формування екологічних знань повинні охоплювати такі аспекти:

- відповідальне ставлення до природи як предмета матеріального виробництва, об'єкта праці й життєдіяльності людини;
- відповідальне ставлення до особистих природних даних, до свого організму, який належить до системи екологічної взаємодії;
- відповідальне ставлення людей до діяльності, пов'язаної з вивченням і охороною навколишнього природного середовища.

Принципове значення в педагогіці й психології має положення про те, що ставлення до природи набуває риси відповідального тільки за умови формування екологічних знань особистості з дошкільного віку до глибокої старості.

Можна зробити висновок, що формування екологічних знань повинно забезпечити молоде покоління науковими знаннями про взаємозв'язок природи і суспільства, допомогти зрозуміти багатогранне значення природи для суспільства в цілому і кожної людини зокрема, сформуванню розуміння, що природа – це першооснова існування людини, а людина – частина природи, виховати свідоме добре ставлення до неї, почуття відповідальності за навколишнє середовище як національну і загальнолюдську цінність, розвивати творчу активність щодо охорони та перетворення навколишнього середовища, виховувати любов до рідної природи.

Метою поведінки школяра повинні бути такі вчинки, які спрямовані на підтримку відтворювальних сил природи, завдання найменшої шкоди її естетичним та матеріальним цінностям, на збереження природи для майбутніх поколінь. Добровільне, вільне дотримання моральних вимог, пов'язаних із ставленням до природи, передбачає розвинуту переконаність у необхідності такої поведінки, а не страх за можливе осудження з боку оточуючих. Саме переконаність дає змогу людині протидіяти будь-яким впливам, а також долати свої потяги і сумніви, які не відповідають екологічній необхідності. А відповідальність, як внутрішня риса особистості, є поєднанням раціонального й емоціонального, розуму і почуття.

1. Вернадський В. И. Размышления натуралиста. Кн. 2. М., 1975.
2. Гальперин П. Я., Талызина Н. Ф. Управление познавательной деятельностью учащихся. М., 1972.
3. Кремень В. Г., Ткаченко В. М. Україна: Шлях до себе. К., 1998.
4. Крисаченко В. С. Екологічна культура. К., 1996.
5. Суравегіна И. Т. Методические системы экологического образования // Сов. педагогика. 1988. № 9. С. 31–35.

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMING
HIGH SCHOOL STUDENTS' ECOLOGICAL KNOWLEDGE**

Svitlana Horbulins'ka

*Ivan Franko National University of L'viv
Hrushevs'ky Str., 4, UA – 79005, L'viv, Ukraine
gorbulinska@mail.ru*

The article investigates the problem of forming a responsible attitude of secondary school students to the nature in various forms of social and authentic activities. These activities are essential for the ecological education, and at the same moment concretize, and deepen its main goal – forming the high school students' ecological knowledge.

Key words: ecological knowledge, ecological world outlook, ecological culture, rational nature usage, biosphere.

Стаття надійшла до редколегії 27.03.2008

Прийнята до друку 20.05.2008